

DE BOER, Minne Gerben. 'Het succes van het prefix *iper-*'. Hoofdstuk 14 van *Woordstudies II*. ITALIANISTICA ULTRAIECTINA 6. Utrecht: Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, 2010. ISBN 978-90-6701-029-0. 293-303.

SAMENVATTING

Bij wijze van hommage aan Migliorini is aan de hand van corpusmateriaal uit de *Corriere della Sera* nagegaan hoe het prefix *iper-* zich heeft ontwikkeld, zowel wat betreft betekenisspecialisatie als syntactische mogelijkheden.

RIASSUNTO

Come omaggio a Migliorini qui si studia con i materiali del *Corriere della Sera* come il prefisso *iper-* si è sviluppato, sia come specializzazioni semantiche che come possibilità sintattiche.

SUMMARY

As a homage to Migliorini we analyse on the basis of a *Corriere della Sera* corpus, how the prefix *iper-* has developed both as to semantic specialisation as for syntactic possibilities.

KEY-WORDS

Italian morphology, prefix *iper-*

© Minne G. de Boer

De bundel *Woordstudies II* vormt het zesde deel van de reeks ITALIANISTICA ULTRAIECTINA. STUDIES IN ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE, uitgegeven door Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, ISSN 1874-9577 (<http://www.italianisticaultraiectina.org>).

14. HET SUCCES VAN HET PREFIX *IPER-**

Inleiding

Het prefix *iper-* is door Migliorini kort besproken in zijn artikel *Fortuna del prefisso super-*, uit 1937, waarin hij er 11 regels aan wijdt (p. 151). Wat hij daar zegt is in grote lijnen de kern gebleven van de beschrijving in de huidige woordenboeken, ondanks de enorme toename van het gebruik in de afgelopen halve eeuw. Op descriptief niveau heeft men misschien enig vermoeden gehad van deze ontwikkeling, maar de presentatie van het prefix is daardoor niet veranderd.

Wat zegt Migliorini precies? Het is een prefix dat behoort tot de geleerde laag van de taal, het komt voor in twee soorten taalgebruik, het medische en het literaire, het geeft een versterkende vorm aan in niet positieve zin, en dat kan op het medische terrein geïnterpreteerd worden als 'pathologisch' en op het terrein van de literatuur als 'excessief'. Hij besluit met de opmerking *poche sfuggono* 'weinig ontkomen hieraan', met andere woorden, er zijn maar weinig woorden die niet die negatieve bijklank hebben: zijn voornaamste voorbeeld van een neutrale betekenis is het wiskundige begrip *iperspazio*.

Naast deze opmerkingen zou ik ook willen verwijzen naar een oordeel dat Migliorini uitsprekt over de lotgevallen van *super-* (p. 159), omdat hetzelfde zou kunnen gelden voor *iper-*: de voornaamste oorzaak van het succes van *super* was de voortdurende behoefte van de reclametaal om zijn vocabulaire te verversen, en dus het onvermijdelijk emphatische, 'inflationistische' karakter van deze vaktaal. Zoals bekend neemt Migliorini alles waar, maar keurt hij niet alles goed.¹ *Emfatisch* en *reclame* blijven de sleutelwoorden in de beschrijving van *iper-*, aangevuld met *jongerentaal*. Zie Duro 1986: "zo in enkele emphatische vormingen van de jongerentaal (*essere iperdotato* 'hoogbegaafd', *un concorrente iperraccomandato* 'een rivaal met enorme kruiwagens')", Sabatini/Coletti 1997: "wordt veel gebruikt in de jongerentaal en in enkele neologismen die kenmerkend zijn voor de reclametaal (*ipermercato*)", en verder nog De Mauro 2000: "in geïsoleerde vormingen, met emphatische waarde, *iperdotato*, *iperemotivo* 'overgevoelig'."

* Als *Fortuna del prefisso iper-* (SLI 45, 2003: 521-529) was dit mijn bijdrage voor het millenniumcongres van de SLI, gewijd aan de taal van het jaar duizend en de taal van het jaar tweeduizend, en uiteraard – van 19-21 oktober 2000 – gehouden in Florence. Met de titel, en het onderwerp, heb ik een hommage willen brengen aan Migliorini, die onvermoeibare ontdekker van vernieuwingen in de Italiaanse taal.

¹ Vergelijk voor de houding van Migliorini ten aanzien van neologismen, De Boer 1995: 184 (ook in hoofdstuk 11 van mijn *Woordstudies I*, p. 292): "Deze nieuwe creaties worden niet altijd met enthousiasme begroet. Migliorini zelf is een aanhanger van het weldoordacht neopurisme, en hij heeft een hele lijst negatieve kwalificaties klaar voor woorden die hem niet bevallen: *betwistbaar*, *fout*, *onjuist gevormd*, *slecht bedacht*, *verkeerd gebruikt*, *smakeloos*, *ongewenst* (*abusivo*) en *belachelijk*. In deze lijst lopen formele en sociolinguïstische kenmerken door elkaar heen."

De beschrijving van De Mauro is overigens behoorlijk ingewikkeld: hij deelt de vaktalige betekenis in volgens zes vakgebieden² en daarnaast onderscheidt hij drie soorten niet-vaktalig gebruik: 1) als negatieve variant van *super-*; 2) als geïsoleerde vorming met negatieve waarde; 3) als neutrale versterking in leenwoorden.

Ik denk dat deze beschrijving min of meer opgaat voor het gebruik van 60 jaar geleden, maar niet langer voor het hedendaagse gebruik. Maar voordat ik de beschrijving uitbreid wil ik graag twee opmerkingen maken over het traditionele gebruik, die bedoeld zijn als suggesties voor nader onderzoek. In de medicijnen is het gebruik vooral receptief en typisch voor de historische fase waarin geneeskunde de bestudering van medische teksten uit de Oudheid inhield: in die tijd is de basis gelegd voor de huidige medische terminologie. Productief wordt het gebruik van *iper-* pas met de experimentele geneeskunde: zodra de noodzaak om Hypokrates te bestuderen vervalt, is de medicus niet langer een kenner van het Grieks en daardoor kan het prefix zich ook hechten aan niet-Griekse basiswoorden. Maar de beide voorbeelden van Migliorini zijn *ipertosse* 'kinkhoest' en *ipernutrizione* 'overvoeding'; het eerste wordt geweigerd door de woordenboeken, die alleen spreken van *pertosse*, en het tweede woord, waarin zowel *iper* en *super* als *nutrizione* en *alimentazione* volkomen uitwisselbaar zijn, is zo algemeen dat het nauwelijks beschouwd kan worden als een vaktaalwoord.

Met betrekking tot het literaire gebruik, de andere tendens die Migliorini noemt, moeten we een onderscheid maken tussen de termen uit de retorica, zoals *iperbole* 'hyperbool', die behoren tot de traditionele taal van de literatuurwetenschap, die sterk door het Grieks is beïnvloed, en het productieve gebruik, waarin het Italiaans onder Franse invloed staat: deze mode lijkt begonnen te zijn met decadente auteurs als Huysmans, bij wie de gevoeligheid medische trekjes krijgt.³ Ook in het Italiaans zijn de eerste attestaties te vinden bij een decadente auteur als D'Annunzio. Dit is dus vooral een metaforisch gebruik van de medische vaktaal en niet een uitbreiding van de traditionele vaktaal van de literatuurwetenschap

De informatie van de woordenboeken

Als we kijken naar de voorbeelden uit de woordenboeken, een lijst die zo'n 160 woorden bevat,⁴ kunnen we vier dingen constateren:

1) De informatie is statisch en accepteert maar twee mogelijkheden: een woord bestaat, omdat het in een woordenboek genoemd wordt, of het bestaat niet, omdat het in de woordenboeken ontbreekt. Zo bestaat het woord *iperprudente* niet, omdat het de

² De vaktermen behoren tot het terrein van de medicijnen, de luchtvaart, de electronica, de wiskunde, de scheikunde en de muziek.

³ Het leidwoord in deze sfeer is *ipersensibile* 'overgevoelig'.

⁴ Met uitzondering van de Duro, die tot 330 lemma's komt.

drempel van het woordenboek niet heeft overschreden: in de termen van de De Mauro is het een *occasionalismo*, een *casual*.⁵

2) In de gegeven informatie overheerst de terminologie: als er in de vaktaal een term gevormd is om bijvoorbeeld een medisch verschijnsel aan te duiden, dan verdwijnt zo'n term niet ook al komt hij in het dagelijkse leven zeer weinig voor: deze factor is al voldoende om de vaktaal een dominante positie te geven in het gevonden materiaal.

3) Er wordt niet expliciet aangegeven hoe de betekenissen zich ontwikkeld hebben. Ik heb al een voorbeeld van zo'n ontwikkeling gegeven, namelijk de medische metafoor van de decadente auteurs, maar ik zou talloze andere voorbeelden kunnen geven. Neem het woord *ipertrofia*: de basisbetekenis is medisch en geeft een excessieve groei aan van een orgaan: lever, hart, prostaat of spieren. Op basis hiervan ontstaan twee metaforencomplexen: DE STAAT IS EEN LICHAAM met voorbeelden als *un apparato burocratico ipertrofico* 'een hypertrofisch overheidsapparaat', en DE PSYCHE IS EEN ORGAAN, met een voorbeeld als *l'ipertrofia dell'io* 'de hypertrofie van het ik'.⁶ Als de woordenboeken melding maken van deze andere betekenissen – zoals in het geval van de overheid – dan gaat het steeds om een tweede betekenis die *naast* de eerste geplaatst wordt; over de metaforische ontwikkeling wordt niet gesproken.

4) De informatie is conservatief van aard: oude woorden blijven eeuwig in de woordenboeken staan en vinden daarin hun plaats in een gestandaardiseerde vorm die het ene woordenboek van het andere overschrijft; de nieuwe daarentegen verlaten maar met moeite het voorgeborgte van het occasionele en daarom is het totale bestand nog altijd hetzelfde als dat van een halve eeuw geleden.

De dynamiek van het prefix

Hieraan kunnen we alleen iets doen door te kijken naar het werkelijke gebruik, dat laat zien hoe dynamisch het prefix is. En dat betekent dat we gebruik moeten maken van een uitgebreid corpus. Om zo'n corpus te vormen heb ik de voorkomens verzameld die te vinden zijn in vijf jaargangen van de *Corriere della Sera* (1994-1998), die volgens een voorzichtige schatting corresponderen met ongeveer 150 miljoen woorden. In dit corpus komen de woorden die *iper* bevatten totaal 4.557 keer voor, een getal dat in werkelijkheid betrekking heeft op het aantal artikelen waarin de woorden voorkomen. De statistische gegevens voor de vijf jaargangen zijn als volgt:

Jaargang	1994	1995	1996	1997	1998	Totaal
Aantal voorkomens	887	743	786	1155	986	4557

⁵ In het materiaal van de *Corriere della Sera* heb ik 3 voorkomens gevonden van *iperprudente* 'overvoorzichtig' en 2 van *iperprudenza* 'overvoorzichtigheid'.

⁶ Met metaforencomplexen bedoel ik de *Metaphors We Live By*, van Lakoff en Johnson (1980), aan wie ik ook de notatie met klein kapitalen heb ontleend.

Dit materiaal geeft ons de mogelijkheid de beschrijving dynamisch te maken, hetgeen overeenkomstig de bovengenoemde vier punten neerkomt op het volgende:

1) Er is geen vaste voorraad woorden: iedere jaargang van de krant bevat een andere selectie. Vaak hebben de verschillen te maken met de exacte vorm, enkel- of meervoud, of het voorkomen van bepaalde afleidingen, die we nog zullen tegenkomen in de familie van *iperprotetto* 'overbeschermd'.⁷ Deze situatie wijst niet zozeer op een voortwoekeren van *casuals* als wel op het bestaan van processen van vrije woordvorming uitgaande van bepaalde basiswoorden, met bepaalde semantische gevolgen.

2) We verlaten het terrein van de terminologie. Medische woorden die we in alle woordenboeken terugvinden ontbreken totaal, dat wil zeggen dat ze niet voorkomen in de algemene taal, die vertegenwoordigd wordt door de kranten; ik denk aan woorden als *iperglobulia*, *ipermastia*, *ipermenorrea* of *ipernefroma*. Daarentegen vinden we heel wat vormen die haast om principiële redenen in de woordenboeken ontbreken, zoals afleidingen van eigennamen (eponiemen): *iperleninismo* of *iperdalemiano*.

3) We worden onmiddellijk geconfronteerd met de metaforische activiteit. Dat zagen we aan het voorbeeld *ipertrofia*, met inbegrip van de afleidingen *ipertrofico* en *ipertrofizzarsi*.⁸ Maar door de analyse van het materiaal kunnen we die metaforische

⁷ Om een indruk te geven van deze families citeer ik er enkele, met opgave van de frequenties: *iperattivo* 122: waarvan 68 als adjectief (m.sg. 18, f.sg. 3, m.pl. 12, f.pl. 35); *iperattività* 39; *iperattivismo* 13, *iperazione* 1; *iperattivizzata* 1.

iperbole 293: waarvan 158 als substantief (sg. 120, pl. 38); *iperbolico* 125 (m.sg. 43, f.sg. 27, m.pl. 20, f.pl. 35); *iperbolicamente* 7; *iperbolicità* 1; *iperbolismo* 1; *iperbolizzata* 1.

ipergarant- 75: waaronder *ipergarantismo* 19 (sg. 17, pl. 2); *ipergarantista* 48 (sg. 36, m.pl. 9, f.pl. 3), *ipergarantito* 8 (f.sg. 3, m.pl. 5).

ipertensione 593: waarvan als substantief 407 (sg. 402, pl. 5); *ipertensivo* 42 (m.sg. 8, f.sg. 12, m.pl. 15, f.pl. 7); *iperteso* 144 (m.sg. 47, f.sg. 6, m.pl. 82, f.pl. 9).

iperreale 145: waarvan als adjectief 17 (sg. 11, pl. 6); *iperrealismo* 47 (sg. 38, pl. 9); *iperrealista* 30 (sg. 20, m.pl. 5, f.pl. 5); *iperrealistico* 43 (m.sg. 16, f.sg. 15, m.pl. 8, f.pl. 4); *iperrealità* 8.

ipertrofia 173: waarvan als substantief 84 (sg. 82, pl. 2); *ipertrofico* 83 (m.sg. 39, f.sg. 29, m.pl. 5, f.pl. 12); *ipertrofismo* 2 (sg. 1, pl. 1); *ipertrofizzare* 4 (3 pres. ind. 1, part. pres. pl. 1, part. pass. m.pl. 1, part. pass. f.pl.1).

⁸ In sommige gevallen is de metafoor goed zichtbaar, bijvoorbeeld in *In Italia c'è una dilatazione ipertrofica dei giudici* 'in Italië is er een hypertrofische uitbreiding van het aantal rechters', waarbij voor de rechters hetzelfde woord *dilatazione* (letterlijk 'verwijding') gebezigd wordt dat ook gebruikt wordt voor het hart. In andere gevallen hebben we een dode metafoor, en dan is *ipertrofia* niets anders meer dan een soort cliché-uitdrukking om van een exces te spreken. Zo lezen we in een fel betoog tegen de beruchte honderdvijftigduizend wetten in Italië – berucht omdat ook dit getal een cliché is, waar iedereen het over heeft, maar dat nooit gecontroleerd wordt – *un corpo legislativo assurdo, ipertrofico, mastodontico, che conduce a un ordinamento labirintico, procedure sclerotiche*, 'een absurd, hypertrofisch, mastodontisch rechterlijk lichaam, dat leidt tot een doolhof van verordeningen, sclerotische procedures', enzovoort. Hier zijn alle scheldwoorden uitwisselbaar geworden. Maar hetzelfde gebeurt op het gebied van de politieke partijen in het parlement: als er gezegd wordt dat de groep Dini een hypertrofie vormt in de regering Prodi, betekent dat alleen maar dat de oorspronkelijke getalsverhoudingen niet langer gerespecteerd worden. Dit geldt ook voor het hypertrofische zeteltal van

processen niet alleen herkennen, we zien ook hoe hun verbreiding in zijn werk gaat: zodra een journalist een nieuwe vorm bedenkt kunnen we er zeker van zijn dat de vondst teruggevonden wordt in de volgende nummers van de krant.

4) Terwijl het conservatieve bestand gestandaardiseerd is, kunnen we in de kranten ook vernieuwingen in de vorm ontdekken. Een voorbeeld is de scheiding van de woorden: naast *ipertecnologia* als één woord vinden we ook de combinatie *iper tecnologia* geschreven als twee woorden. Dit is geen toevallige vergissing, want het losgeschreven woord *iper* komt wel 364 maal voor, in verschillende combinaties. Zonder te beschikken over een corpus hadden we een dergelijk constatering moeilijk kunnen maken.

Nieuwe ontwikkelingen

In de volgende paragrafen zal ik eerst spreken over drie ontwikkelingen in het gebruik van de prefixvormingen, en daarna behandel ik een serie etappes waarin het prefix zich losmaakt van zijn oorspronkelijke waarde en zich geleidelijk ontwikkelt tot een bijwoord van graad, of zelfs een adjectief of een substantief.

Eerste ontwikkeling

De eerste ontwikkeling is die van de eponiemen, waar ik het al over gehad heb. De aldus gevormde woorden betreffen de volgelingen van een politicus; het achtervoegsel is dan *-iano* en de betekenis 'enthousiast aanhanger van ...'. Zo heb ik naast *iperdalemiano* nog *ipercossighiano*, *ipercraxiano* en *iperbossiani* gevonden (vurige aanhangers van D'Alema, Cossiga, Craxi en Bossi). Meestal betreft het hier de politiek: ik heb maar één ander voorbeeld gevonden, en dat betrof de opera: *cavatine, cori guerrieri e duetti iper-rossiniani*, wat wel zal betekenen 'die alles overtreffen wat Rossini heeft geschreven'.

In de politiek vinden we verder afleidingen die aanhangers van politieke stromingen aanduiden. In dat geval is de uitgang *-ista*, overeenkomend met de bijbehorende stroming, die uitgaat op *-ismo*. Behalve het al genoemde *iperleninista* heb ik er een hele serie van gevonden, waaronder *ipernazionalista*, *iperfederalista*, *iperliberista*, *iperparlamentarista*, *iperpopulista* en *iperpresidenzialista*.

Dat het in die gevallen om excessen gaat lijkt me duidelijk, maar of het pathologisch is hangt af van wie het zegt.

Tweede ontwikkeling

In de tweede ontwikkeling worden adjectieven gevormd die een persoonlijke eigenschap aanduiden, dat wil zeggen een gevoel of een vermogen waarbij een waardeoordeel wordt uitgedrukt. In dit geval verdwijnt vaak de negatieve gevoelswaarde: het oordeel hangt eerder af van de gevoelswaarde van het basiswoord. Zo geven *ipernervoso* 'hypernerveus' of *iperzelante* 'overijverig' negatieve

Bossi: er is een opstand in de partij en juist daarom wordt het grote aantal rebellen als hinderlijk ervaren.

eigenschappen aan, omdat de basiswoorden *nervoso* en *zelante* in onze maatschappij geen positieve waarde hebben; bij *iperambizioso* of *ipervirtuoso* hangt het oordeel af van hoe wij ambitie en virtuositeit beoordelen; bij *ipersportivo* en *iperveloce* lijkt de waarde me eerder positief, omdat sportiviteit of snelheid in onze maatschappij positief worden beoordeeld. Als het oordeel positief is valt het contrast met *superweg*. Dit soort adjectieven heeft vooral in het Italiaans een grote uitbreiding gekregen; andere talen hebben een voorkeur voor *super-* of een equivalent daarvan, vgl. *iperdotato* tegenover het Franse *surdoué*. Ook in het Nederlands kan *iperveloce* alleen weergegeven worden met *supersnel*, terwijl het *paio di pantaloni iperaderenti di pelle nera* van de zanger Iggy Pop in het Nederlands *een superstrakke zwartleren broek* wordt.

Derde ontwikkeling

De derde ontwikkeling betreft de overname van Engelse woorden die neutrale technicismen vertegenwoordigen. Bij deze woorden vinden we directe ontleningen zoals *ipersex*, *ipershop*, *iperstore*, *ipervip* en *iperpay*, waarin het Engelse *hyper* aangepast wordt als *iper* omdat beide prefixen herkend worden als gelijkwaardige tegenhangers van het Griekse ὑπερ. Maar er zijn ook gedeeltelijke leenvertalingen, bijvoorbeeld *iperviaggio*, *ipermercato* en *iperlibro*, waarin alleen het basiswoord, *trip*, *market* of *book*, vertaald is. Verder zijn er een aantal totale leenvertalingen, waarin *iper-* staat voor het Engelse *over-*: het bekendste voorbeeld is *iperdosaggio*, voor *overdose*. Tenslotte kan het model in het Italiaans productief worden, zo vinden we naast de winkelketen *Standa* ook de *iperstanda*.

Dit zijn natuurlijk de gevallen die de De Mauro bedoelt als hij het heeft over reclamewoorden. Dat betekent alleen maar dat de genoemde woorden, zoals zoveel andere in het moderne leven, verbreid worden via de media, maar ik zie geen enkele reden om de verbreidingswijze een speciale plaats te geven in de typologie.

Het prefix verandert van woordsoort

De woordsoortverandering die *iper* ondergaat verloopt in zes etappes, die laten zien hoe het prefix steeds onafhankelijker wordt.

Eerste etappe

De eerste etappe is dat *iper* gescheiden wordt van het basiswoord. Hiervan heb ik vier voorbeelden genoteerd:

- a. un allenatore segue un modulo iper offensivo 'een trainer volgt een hyperagressieve tactiek'
- b. Ierland wordt aangeduid als *la iper cattolica Irlanda*
- c. Er worden *caramelle alla violetta iper caloriche* 'hypercalorische snoepjes met viooltjessmaak' verkocht
- d. In een science-fictionroman vinden we een *dialogo in un iper mondo fra entità pensanti* 'een dialoog tussen denkende wezens in een hyperwereld'.

Wel kunnen we constateren dat in dit soort vormingen de meeste gevallen aaneengeschreven worden: *iperoffensivo*, *ipercattolico*, *ipercalorico* en *un ipermondo*.

Tweede etappe

In de tweede etappe bepaalt *iper* een complex lexeem. Twee voorbeelden:

- a. *per composizione si deve intendere [...] un iper gesto espressivo capace di valorizzare [...] i contenuti [...] 'onder compositie verstaan we [...] een uitgesproken expressief gebaar waardoor de inhoud beter uitkomt'.*

Hier is geen sprake van een *ipergesto* of van een *gesto iperespressivo*, maar van een bijzonder soort *gesto espressivo*.

- b. *[un] film lontano dall'iper violenza tecnologica del cinema Usa. 'een film die ver afstaat van het overdreven technologische geweld van de Amerikaanse film'*

Ook al hebben we veel voorbeelden van *ipertecnologico* (34 voorkomens) en *iperviolenza/iperviolenza* (12 voorkomens), dan is toch hier datgene wat tot een hoogste graad wordt gebracht het idee van technisch geweld op zich.

Derde etappe

De derde etappe betreft het gebruik van *iper* met een deelwoord. In het voorbeeld *un torso ossuto e iper tatuato* 'een benig en overdreven getatoeëerd torso', zou het deelwoord nog als adjectief opgevat kunnen worden. Maar de duidelijkste gevallen komen we tegen in de taal van de beurs, waarin men spreekt van *una situazione di iper venduto*, of van *un titolo che è stato iper trattato*, maar ik heb ook drie voorbeelden van *ipercomprato*, als één woord geschreven. In één geval wordt het gedefinieerd als een *rialzo delle quotazioni eccessive* 'een verhoging van de excessieve noteringen' (CdS 04.05.98).

Vierde etappe

In de vierde etappe wordt *iper* een verbaal prefix, dat we bijvoorbeeld aantreffen in de familie van het woord *iperprotezione* 'overdreven bescherming'.

In een voorbeeld wordt er gesproken van *una madre coraggio [che] manda avanti la baracca iper proteggendo, amando, e nutrendo il proprio timido rampollo*, 'een Mutter Courage die de tent runt en daarbij haar schuchtere spruit overdreven beschermt, bemint en voedt' waarbij ik denk dat *iper* op alle drie werkwoorden kan slaan. Van het werkwoord *iperproteggere* heb ik nog drie citaten gevonden,⁹ zodat – volgens de

⁹ In één geval is er sprake van een stereotiep van de Indische mystiek dat *porta a iperproteggere il "buon indù" dalla pretesa aggressione della cultura moderna* 'geneigd is de "goede Hindoe" bovenmatig te beschermen tegen de veronderstelde agressie van de moderne cultuur'. In het andere gaat het om Japanse vrouwen die thuisgehouden worden: *Frustrate, le donne riversano tutto l'affetto sui bimbi, che iperproteggono*. 'Gefrustreerd richten de vrouwen al hun liefde op de kindertjes, die daardoor overbeschermd worden'.

bekende lexicografische norm van de drie onafhankelijke attestaties – het werkwoord in de woordenboeken opgenomen zou moeten worden.

Het werkwoord maakt trouwens deel uit van een hele serie afleidingen, waaronder *iperprotettivo* (20x), *iperprotettività* (1x), *iperprotezione* (2x), *iperprotezionismo* (1x) en *iperprotetto* (15x). Dit is trouwens een zeer Italiaanse woordfamilie; in andere talen bestaat er vaak niet eens een overeenkomstig woord.

Vijfde etappe

De vijfde etappe betreft de naplaatsing van *iper* na een substantief, zodat we *iper* als een bijvoeglijk naamwoord moeten interpreteren. Mijn voorbeeld betreft een *remake* van *Les Diaboliques* van Clouzot: *ma il finale¹⁰ iper in cui troneggia il Male bisogna lasciarlo a Scorsese* ‘maar de grootse finale waarin het Kwaad triomfeert kunnen we beter aan Scorsese overlaten’.

Zesde etappe

De laatste etappe is *iper* als zelfstandig naamwoord. Zoals vaker gebeurt in een linkshoofdige taal,¹¹ kan een woord afgekort worden tot het eerste element, zoals *nightclub* dat gereduceerd wordt tot *night*. Dit kan alleen maar wanneer het eerste element opgevat wordt als een substantief en we dus te maken hebben met een echte samenstelling en niet met een afleiding met een pseudo-prefix. Het geval waar het hier om gaat is uiteraard *ipermercato*, verkort tot *iper*. In de gevonden voorbeelden wordt *iper* in serie gezet met andere soorten winkels, bijvoorbeeld: *in supermercati e centri commerciali, grandi magazzini e iper* ‘in supermarkten, winkelcentra, warenhuizen en *hypers*’. Hier is dus sprake van vier soorten grootschalige verkoop, die onderling duidelijk verschillen; een daarvan heeft alleen maar de naam *iper*.¹²

¹⁰ *Finale* wordt hier dubbel versterkt, door de vergrootuitgang en door het ‘adjectief’ *iper*.

¹¹ In een linkshoofdige taal staat het bepaalde woord vóór het bepalende woord. Engels is rechtshoofdig: een *nightclub* is een soort *club*. In het Italiaans wordt *night* geïnterpreteerd als het bepaalde woord.

¹² Een ander voorbeeld is: *Grande distribuzione organizzata, in gergo "Gdo", insomma supermercati, hard discount, ipermercati, le catene che gestiscono questi punti vendita hanno aperto nuovi negozi assumendo migliaia di persone*. ‘Georganiseerde distributie op grote schaal, in het jargon Gdo genaamd, dus supermarkten, hard discounts, hypermarkten; de ketens die deze verkooppunten beheren hebben nieuwe zaken geopend waarin ze aan duizenden mensen werk verschaffen’. Het woord *iper* maakt ook deel uit van de eigennamen van sommige ketens, zoals *Ipercoop* en *Finiper*. In een artikel over Marco Brunelli, eigenaar van deze laatste keten, vinden we een perfecte definitie: *più che negozi, vere e proprie aziende con fatturati nell'ordine dei 100 o 200 miliardi, da gestire in totale autonomia*, ‘niet zozeer winkels, maar hele bedrijven met een omzet in de orde van grootte van 100 à 200 miljard lire (= ± 50 à 100 miljoen euro), die geheel zelfstandig beheerd worden’. Zo wordt het duidelijk dat de substantieven *super* en *iper* absoluut niet synoniem zijn.

Conclusie.

Hoewel de Italiaanse grammaticabeschrijving en de lexicografische activiteiten een grote bloei doormaken, is het niet gemakkelijk alle ontwikkelingen van de taal bij te houden. Ik heb geprobeerd te laten zien dat het gebruik van een corpus kan helpen om al te strakke traditionele schema's te verlaten. In het geval van *iper-* hebben we gezien dat het prefix niet langer beperkt blijft tot de vaktalen, maar zich stevig genesteld heeft in de algemene taal, in de taal van de politiek, bij het vormen van versterkende adjectieven en in de naamgeving in die sectoren van het openbare leven die de meeste invloed van de Verenigde Staten hebben ondergaan. Als we hier over casuals spreken betekent dit dat we de processen, die zeer actief zijn, verwarren met de resultaten van die processen, die van geval tot geval meer of minder verankerd kunnen zijn in de taal. Afhankelijk van die processen kan de tegenstelling tot *super-* geneutraliseerd worden of juist geïnstitutionaliseerd; vergelijk voor dit laatste de tegenstelling tussen een *supermercato* en een *ipermercato*, die twee zeer verschillende winkeltypes aanduiden. De meest recente voorbeelden tonen aan dat er een aantal processen bestaat waarin *iper-* zijn traditionele functie als prefix verliest. Ik heb niet nagegaan of dit verschijnsel zich beperkt tot *iper* of dat het alle waarderende prefixen betreft; aangezien de processen in kwestie, scheiding van woorden, een bepaling bij hele woordgroepen, verandering van woordsoort en verkortingen van de vorm, tamelijk algemeen van aard zijn, acht ik het waarschijnlijk dat ook andere prefixen dezelfde ontwikkeling doorgemaakt hebben. Dit opent een veelbelovend terrein van onderzoek.

Bibliografie

- Boer, Minne G. de. 'Sei approcci al cambiamento lessicale', in Serge Vanvolsem, Franco Musarra en Bart Van den Bossche (red.), *Gli spazi della diversità*, Handelingen van het Internationale Congres *Rinnovamento del codice narrativo in Italia dal 1945 al 1992*, deel II. Roma en Leuven: Bulzoni en Leuven University Press, 1995: 179-209. Ook opgenomen in Minne G. De Boer, *Woordstudies I*, als hoofdstuk 11: *Zes benaderingen van lexicale veranderingen*. Utrecht: Igitur, 2009: 287-316.
- De Mauro. *Il dizionario della lingua italiana*, s.l.: Paravia, 2000.
- Duro, Aldo. *Vocabolario della lingua italiana*. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, deel 2, 1986.
- Lakoff, George & Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1980.
- Migliorini, Bruno. 'Fortuna del prefisso *super-*', [1937], in *La lingua italiana nel Novecento*, nieuwe editie verzorgd door Massimo Fanfani. Firenze: Le Lettere, 1990: 147-164.
- RCS New Media, *Corriere della Sera*. *Archivio elettronico su cd-rom*. Varese: RCS Editore Quotidiani, 1994-1998.
- Sabatino/Coletti. *DISC Dizionario Italiano Sabatini Coletti*. Firenze: Giunti, 1997.